

MOJ SPASILAC SAVA: MI SMO POBEDILI!

Moša Altarac rođen je 11. avgusta 1934. godine u Beogradu, od oca Avrama i majke Sarine, rođene David (Davidović). Bio je jedino dete u porodici. U Holokaustu su ostali živi majka, otac i on, a ostala, šira porodica, većinom je stradala.

Pošao je u školu tek posle rata, 1945. godine, i završio tri razreda u Prvoj muškoj gimnaziji.

U Prvoj aliji 1948. porodica je iselila u Izrael, gde je završio školovanje i otišao u vojsku 1953. godine. U vojsci je radio do 1974, kada je penzionisan, u činu pukovnika.

Iz prvog braka ima dvoje dece: Rona, doktora filozofije, i Erana, kompjuterskog inženjera, naučnika. Iz drugog braka, sa Mišel Šenberger ima troje dece: Dora, Sehaj (znači pokoljenje), po imenu unuke Haila Selasija, kod koga je radio kao savetnik, i Milana, kako su ga zvale devojke čiji otac ga je spasio. Ima četvoro unučadi.

Živi u Novom Zelandu.

Moj otac je bio rabin u Sofiji i posle rata u Beogradu. Svakog petka i subote, a i za sve praznike imali smo goste ili prijatelje kod kuće. Kod nas je često bio David, Dača Alkalaj, čak ga je moj otac venčao sa Laurom. Sve praznike smo u potpunosti poštovali. Za mene je najvažnije da je moj otac sa Dačom Alkalajem organizovao dom za siročad, ovde, u Beogradu. Poznavao sam decu iz doma i igrao se ponekad sa njima. U dvorištu sinagoge igrali smo fudbal.

Kad je došao rat, moja majka je prva otišla na Terazije sa žutom trakom na rukavu. Mama ju je malo zgužvala. Jedan Nemac je to video, zaustavio mamu i ošamario je. Ona se vratila kući i kazala svome ocu:

„Idem u Bugarsku, neću da ostanem ovde jer je opasno“.

Moj deda David Davidović rekao joj je da je luda i da ne treba da idemo tamo. Naša kuća je bila razrušena u bombardovanju i nismo mogli u njoj da živimo. Sa prozora drugog sprata gledali smo Nemce, koji su došli kolima i izvukli iz stana, preko puta ulice, dvoje ljudi i streljali ih na licu mesta. Bilo je to otprilike krajem aprila 1941. godine. Naša srušena kuća nalazila se na Dorćolu. Bila je velika. Posle bombardovanja, ja sam se čak penjao gore, na ostatak ruševina. Sve je bilo razrušeno i majka se zbog toga, iz straha da se ne povredim, na mene veoma ljutila.

Posle događaja sa streljanjem prve stotine Jevreja, mama je odlučno rekla da treba da idemo u Sofiju. Još pre joj je otac govorio da narod koji ima Getea, Betovena, Vagnera i Baha ne može da bude zločinački. Objašnjavao je da su Bugari sa njima. Mama nije odustajala. Uхватила je mene i otišli smo vozom za Bugarsku. Tamo su nas zaustavili u mestu Dragoman, jer nismo imali papire. Majci su kazali da siđe sa voza. Ona me je uzela, nije htela da odustane od puta, stala je pred lokomotivu, toga se sećam vrlo dobro, i kazala da, ako nas ne smeste u voz, mogu samo da nas pregaze! Bojao sam se toga. Dogovorili su se da će nam dozvoliti da budemo u Sofiji samo dva dana, a ako prekoračimo to vreme, izbacice nas odatle.

Otac se već nalazio u Sofiji, tamo je bio rabin, uz još dva rabina. Jedan od njih je bio Danijel, ostao je čuven po tome što je posle rata napravio konverziju i postao hrišćanin.

Kad su se mama i tata našli u Sofiji, onda je, po mom sećanju, otac rekao:

„Zašto si došla ovde, ovde će biti gadnije. Ja sam hteo da se vratim u Beograd“.

Ali, Belev je intervenisao za bugarske Jevreje, a pošto je moj otac bio rabin, razgovarao je s njim i mislim da su Belevu nešto platili da bismo moja majka i ja ostali u Bugarskoj.

Živeli smo u ulici Klementina (danas Stamboliski). Kada sam nedavno posetio Sofiju, našao sam ulicu i na vratima kuće u kojoj sam

živeo još stoji natpis – Koen. Verovatno tu živi neki naslednik ondašnje porodice Koen.

Odjedared, mislim da se to desilo na Pesah ili neki drugi praznik, dok smo sedeli sa gostima, bilo je to nekih šest do sedam meseci nakon mog dolaska, neki ljudi su zakucali na vrata i pitali da li rabin Altarac živi ovde. Majka je rekla potvrdno, otac je izašao i oni su ga povelili sa sobom. Mama je rekla da i ona ide sa njim, ali je otac rekao da će on ići sam i da se ne brinemo. Poljubio me je. Kad se majka vratila u stan, rekla mi je da je jedan od policajaca počeo da plače kada je video da me je otac zagrljio.

Sve jevrejske lidere, sve rabine, duhovne i poslovne ljude su skupili u mesto koje se zove Somovit. Nedelju dana pre toga skupili su se ljudi u sinagogi. Moj otac se obratio ljudima na tom skupu. Pošto je pravoslavni vladika bio njegov prijatelj, oni su razgovarali sa carem. Car Boris je rekao da će sofijski Jevreji moći da se spasu ako se isele iz Sofije i nastane u okolini. Upravo o tome govorio je moj otac, pošto je pozvao ljude da dođu u sinagogu. Otac je govorio u dvorištu sinagoge pred masom ljudi, govorio je preko razglasa, i preporučio svima koji imaju rodbinu ili prijatelje izvan Sofije da pođu kod njih. Ja sam se nalazio vani, sve sam čuo.

Već smo tada čuli nešto o grčkim i makedonskim Jevrejima. Mislim da je to bilo krajem 1941. ili početkom 1942. godine.

Mama je, rešena da sve učini da bi me spasila, ponovo počela da traži izlaz iz situacije u koju smo zapali. Još dok smo bili kod dede, maminog oca, otac naše dve služavke pozvao nas je da dođemo kod njega u selo, u Grocku, mesto kraj Beograda. Majka se sada toga setila i odlučila da me odvede u Grocku. Tamo smo nekako došli vozom, imali smo nešto bugarskih para. Tu smo našli tu familiju. Ja sam ostao u Grockoj a majka je negde otišla, nisam znao gde. Imao sam između sedam i osam godina. Stalno sam bio sa starim ocem naših devojaka. Zvao se Sava Radivojević. Nisam mogao da mu odredim godine. Bio je star, ali jak.

Jednog dana, Nemci, koji su bili u blizini Grocke, došli su u uniformi. Sava je osim ove dve imao i jednu stariju kćer, i dva sina. Svi su imali između dvadeset i trideset godina. Jednog sam video sasvim nakratko, a stariji sin, mislim da se zvao Predrag, bio je u partizanima. Kasnije sam saznao da su obojica bila u partizanima. Ovi Nemci su, izgleda mi, ubili Savinu najstariju kćerku, možda je i ona radila za par-

tizane. Ubrzo posle toga, Sava je uzeo konje sa čezama, i poveo mene. Posle sam saznao da smo pošli za Bosnu. Bilo je veoma hladno, a kad smo stigli do planina, počeo je da pada sneg. Sećam se da smo se sreli sa partizanima i da im je Sava ostavio konje, koji su im bili potrebni za ranjenike. Sava je tražio sinove, ali oni tada nisu bili tamo. Sava me uzeo na svoja ramena i tako me dugo nosio, bio sam mu kao sin. Celo vreme bili smo sa tim ljudima.

Jednog dana čuo sam da je Sava saznao da su mu oba sina poginula, kao partizani, u borbama. Imali smo malo hrane, stalno smo menjali mesta, ponekad se zaustavljali u selima i tamo dobro jeli.

Onda smo se vratili u Grocku. Povratak je trajao dugo i Sava mi je rekao da smo mi pobedili. I znao sam tada da kad dođemo u malo selo, da ćemo imati hrane. Još mi je rekao da će mi doći majka, da me uzme i da idemo za Beograd. Nisam znao da li je to dobro ili ne, a poznao sam starog Savu. Nisam hteo da idem. Čak sam rekao Savi da ću raditi dobro kod njega.

Kad smo stigli u Beograd, video sam oca, prvi put posle rata. Bilo je to, čini mi se, pre 1945. godine. Sećam se vrlo dobro tog vremena.

Počeo sam da stičem prijatelje. U početku sam slabo čitao i pisao. Posle godinu dana sve je bilo u redu. U jesen 1945. upisao sam se u Prvu mušku gimnaziju. Sećam se učitelja Nikolića, sećam se mog prijatelja Nemanje Rosića, a i Đurike Špica, čiji je otac bio Jevrejin i fudbalski trener Jugoslavije i kluba „Partizan“. Njih je spasila Đurikina mama koja je bila Mađarica. U Beogradu sam skoro svakog dana išao u operu. Čak sam zapisao i ime na držaču u đačkim ložama. Tamo su uvek dolazili, za mene veliki šahisti, Matanović i Ivkov. I oni su išli u moju školu, bili su u posljednjem razredu kad sam ja bio na početku. Obojica su s nama u školi igrali simultanke. Ne sećam se ničeg lošeg dok sam bio kod starog Save, a ni kasnije. Mene su svi zvali Milanom.

Moja majka je svakodnevno odlazila da gleda popise i proverava ko je ostao živ. Tada smo živeli u Ulici kralja Petra 71, na prvom spratu. Iznad nas je stanovao doktor Kalderon. U dvorištu smo igrali fudbal i mali tenis. Sećam se Kalemegdana, tamo smo igrali košarku, na igralištu Crvene zvezde, i takmičili se ko će prvi da preskoči sve topove postavljene u parku.

Od očeve porodice, stradalo je sedam članova u Holokaustu, a od majčine strane niko se nije vratio. Majka je dugo tražila imena.